

Вплив процесів глобалізації на формування концепції правової держави та забезпечення прав людини

Сичевський Віталій¹

Опубліковано	Секція	УДК
27.01.2023	Право	340.11

DOI: <http://dx.doi.org/10.5281/zenodo.10202629>

Ліцензовано за умовами Creative Commons BY 4.0 International license

Анотація. У статті досліджено вплив процесів глобалізації на формування концепції правової держави у контексті захисту прав та свобод людини. Констатується визначальний вплив глобалізації на формування прав людини третього покоління, що відносяться до колективних. Охарактеризовано процес глобалізації ідеї правової держави, у т.ч. у контексті співвідношення індивідуальних та колективних прав. Розкрито наявні відмінності, що існують у підходах до забезпечення колективних прав в різних країнах світу, на прикладі США та ЄС. Визначено роль міжнародних установ, діяльність яких націлена на захист прав людини, що діють під егідою ООН, ЄС та Ради Європи та констатовано, що за сучасних умов глобалізації забезпечення прав та свобод людини асоціюється вже не лише із державними чинниками, а й із наднаціональними інститутами та процесами. За результатами проведеного дослідження виділено низку тенденцій у сфері захисту прав людини, що розгортаються під впливом процесів глобалізації.

Ключові слова: права людини, правова держава, глобалізація, міжнародні суб'єкти захисту прав людини, суспільство, права людини третього покоління, колективні права.

The influence of globalization processes on the formation of the concept of the rule of law and the provision of human rights

Abstract. Globalization and its impact on economic, social, and political life are among the key issues for both the scientific community and political circles, as well as for the wider public. This phenomenon has a decisive influence on events in our country, region, and the world as a whole, shaping the directions of development for modern states.

The processes of globalization are crucial for the general acceptance of the concept of the rule of law as the basis of modern statehood. Today, this concept is regarded as one of the recognized universal values that affirm humanism and justice in social relations. It serves as an effective practical tool for safeguarding the rights and freedoms of individuals, maintaining peace among states, and being the only possible form of functioning for modern democracy. It is also an important means of combating totalitarianism, abuse of state power, and any manifestations of dictatorship and is increasingly used at the international level. In the current conditions of globalization and comprehensive integration, this concept requires new scientific understanding and awareness.

---

¹кандидат юридичних наук

The article examines the impact of globalization processes on the formation of the concept of the rule of law in the context of human rights protection. The decisive influence of globalization on the formation of third-generation human rights, which are related to collective rights, is emphasized. The process of globalization of the rule of law idea is characterized, including in the context of the relationship between individual and collective rights. The existing differences in approaches to ensuring collective rights in various countries of the world, using the example of the USA and the EU, are described. The role of international institutions whose activities are aimed at protecting human rights, operating under the auspices of the UN, the EU, and the Council of Europe, is determined. It is stated that in the current conditions of globalization, the protection of human rights is associated not only with state actors but also with supranational institutions and processes. The research identifies several trends in the field of human rights protection that are unfolding under the influence of globalization processes.

Keywords: human rights, rule of law, globalization, international subjects of human rights protection, society, human rights of the third generation, collective rights.

Вступ

Постановка проблеми. Глобалізація, її вплив на економічне, суспільне та політичне життя, виступає однією із ключових проблем як для наукового співтовариства, так і для політичних кіл, широкого кола громадськості. Це явище має та в доступному для прогнозування майбутньому матиме визначальний вплив на події в нашій країні, в регіоні та світі у цілому, кристалізуючи напрями розвитку сучасних держав.

Процеси глобалізації є одними із ключових для загального прийняття концепції правової держави як основи сучасного державотворення. Сьогодні ця концепція розглядається як одна із визнаних загальнолюдських цінностей, що стверджують гуманізм та справедливість у суспільних стосунках, виступає ефективним практичним інструментом забезпечення прав та свобод особи, підтримання миру між державами, єдино можлива форма функціонування сучасної демократії. Також вона є важливим засобом боротьби проти тоталітаризму, свавілля державної влади, будь-якими проявами диктатури і все ширше використовується на міжнародному рівні. За сучасних умов глобалізації та всебічної інтеграції це поняття потребує нового наукового осмислення та усвідомлення.

Стан дослідження проблеми. Питанням глобалізації та правової держави присвячено низку наукових доробок, виданих як в нашій країні, так і за кордоном. Доцільно, зокрема, виділити роботи О. Іваній, С. Кашкіна, П. Калиниченкало, В. Костицького, О. Мещерякової, П. Ратленда, А. Соколова та І. Яковюк. Водночас, питання впливу процесів глобалізації на формування сучасних правових держав залишається повною мірою не розкритим.

Метою статті є розкриття впливу процесів глобалізації на формування сучасної правової держави та зв'язку цього процесу із захистом прав та свобод людини.

Результати

Виклад основного матеріалу. Роль держави у забезпеченні прав людини за сучасних умов все більшою мірою визначається впливом процесів глобалізації. Незважаючи на те, що ці процеси охоплюють, передусім, економічну, фінансову, інформаційно-комунікативну сфери життєдіяльності, їх вплив на соціальну та політичну сфери, права людини, виявляється беззаперечним. Це пояснюється і тим, що права людини як соціальне явище впродовж всієї історії свого існування завжди були і залишаються значною мірою обумовленими оточуючим середовищем, матеріальними та іншими умовами життя суспільства. Якщо традиційно концепція прав людини обмежувалася

національними кордонами і формувалася під впливом внутрішньонаціональних чинників, то сьогодні вона все більшою мірою перебуває під впливом факторів наднаціональних, глобальних. За умов глобалізації права людини неминуче пов'язуються із правами людства у цілому, а загальні виклики стосуються майже усіх прав людини, з огляду на що права людини набули значення самостійної глобальної проблеми, що займає своє місце серед інших глобальних проблем сучасності [1].

Процеси глобалізації радикально змінюють умови життя національного, регіонального та загальносвітового співтовариств, визначають потребу у корегуванні підходів по прав людини на усіх рівнях, переосмисленні низки фундаментальних положень. Один із проявів цього являє собою глобалізація юридичної науки, у т.ч. і у розділі прав та свобод людини та громадянина, в результаті чого формується єдине та глобальне наукове підґрунтя для напрацювання підходів до цієї проблеми, її вирішення на рівні міжнародного та національного права, правозастосовної практики. Це, у свою чергу, веде до уніфікації сприйняття прав людини, діяльності держави із їх забезпечення у різних країнах світу.

Глобалізація, виступаючи новим етапом розвитку суспільних процесів, висуває своє покоління прав людини, покликаних подолати нестійкість ситуації, стабілізувати суспільний розвиток. На сучасному етапі, забезпечення прав людини потребують для своєї реалізації вже не утримання держави від певних дій, а, навпаки, її активної участі. Таке радикальне переосмислення прав та свобод у зв'язку із їх відношенням до держави є складним та суперечливим процесом, досить далеким, на нашу думку, від свого завершення.

За умов сьогоднішнього дня мова йдеться вже не лише *дотримання* прав людини, тобто утримання держави від певних дій, що можуть порушити права людини, обмежити її свободи, а про *забезпечення* таких прав, тобто активні дії держави, націлені на створення умов або й її безпосереднє втручання, спрямоване на те, аби певні права людини бути забезпечені в обсязі, достатньому для гарантування сталого суспільного розвитку. Це стосується широкого кола соціальних, економічних прав, таких як право на освіту, охорону здоров'я, здорове навколишнє середовище, певний рівень економічного добробуту, а також і право на безпеку, тобто захист від загроз життю, здоров'ю та законним інтересам осіб незалежно від джерела їх (цих загроз) походження.

На думку окремих вчених, реалізація прав та свобод першого покоління, що ґрунтуються на ліберальній системі цінностей, призвела до повного відсторонення держави від впливу на економічні та інші, пов'язані із ними, відносини, сприяла егоїзму та свавіллю особи та мала своїм наслідком зосередження багатств в руках окремих осіб, зростанню числа знедолених та бідних [2]. Ми вважаємо, що зазначена теза не повною мірою відповідає дійсності. По-перше, затвердження прав людини першого покоління у політиці провідних держав ХІХ століття не призвела до їх послаблення чи відсторонення від суспільного життя – цілком навпаки, ці держави стали могутнішими та потужнішими, аніж феодалні держави, що їм передували, мали суттєво вищий вплив на суспільне життя та економіку. По-друге, зазначене затвердження не призвело і до посилення різниці у доходах між бідними та заможними – навпаки, індустріалізація призвела до появи досить широкого прошарку людей, яких сьогодні можна було б віднести до середнього класу, сприяла поширенню освіти, охорони здоров'я, появі певних механізмів соціального забезпечення, що було майже повністю неможливим у попередні часи. Інша мова, що затвердження прав людини першого покоління не змогло повною мірою усунути соціальні та економічні проблеми, а еволюційний розвиток соціуму вимагав від держави ще більшого, порівняно із ХІХ чи початком ХХ століття втручання у соціальну та економічну сфери, перетворення держави на соціальну, що саме і ґрунтувалася на правах людини другого покоління. Світові війни ХХ століття

гостро поставили питання про особисту, групову та колективну безпеку, недопущення конфліктів, здатних знищити все людство, що також мало свій вплив на ідею прав людини. Друга половина XX та початок XXI століття ознаменувалися глобалізацією цієї ідеї, набуття нею загальносвітового визнання.

Глобалізація мала потужний вплив на формування прав людини третього покоління, що відносяться до колективних. Зазначені права не можна віднести до повною мірою сформованих та загальноновизнаних, і вони досить часто розглядаються як такі, що знаходяться на початковому етапі юридичного визнання, а їх юридична природа – як така, що становить предмет дискусій [3]. На нашу думку, загальне визнання цих прав є питанням лише часу, необхідного для їх повного усвідомлення та сприйняття. Поява цих прав свідчить про усвідомлення як людством у цілому, так і окремими національними державами солідарних інтересів, нехтування якими може призвести до зупинки розвитку людства, становить собою відповідь на виклики історичного розвитку, коли людська цивілізація напряду наблизилася до можливості самознищення у результаті глобальної антропогенної катастрофи.

Це стосується і права на безпеку – якщо у контексті прав людини другого покоління мова могла йти про обов'язок держави забезпечувати право людини на індивідуальну безпеку, то в рамках прав людини третього покоління має йтися про колективну безпеку – соціальних груп, нації, кола держав, що відносяться до правових та демократичних, безпеку людства у цілому. Одним із очевидних наслідків глобалізації стало визнання неможливості в сучасному світі забезпечення безпеки індивідуума поза межами безпеки співтовариства у цілому. В цьому зв'язку завданнями держави є забезпечення безпеки людини, у т.ч. через забезпечення національної безпеки та вжиття на міжнародній арені заходів із дотримання регіональної та глобальної безпеки.

Глобалізація прав людини безпосередньо пов'язана із глобалізацією ідеї правової держави. Ці процеси пов'язані із етапами глобальної демократизації, зокрема, руйнацією СРСР та соціалістичного табору, завершенням «холодної війни». Зазначені процеси мали виражений «глобалістичний» характер, що виражався у намірах (дійсних чи декларативних) країн пострадянського простору увійти до глобального світового співтовариства демократичних країн, які обрали собі за зразок побудову правової держави.

На сьогодні неможливо заперечувати вплив глобалізації як чергового історичного етапу розвитку людства як на суспільства та держави, так і на права людини. Глобалізація має вплив як на саму концепцію «прав людини», так і на ідеї що лежать у її основі, а також і на діяльність національних держав, покликану забезпечити ці права на своїй території. Водночас, дискусійним залишається питання щодо ступеня цього впливу, характеру змін, обумовлених глобалізацією у цій концепції, а також зміни світогляду людей у цьому контексті [4, 5]. Існують побоювання щодо того, що колективні права третього покоління, в кінцевому рахунку, можуть витіснити базові права першого покоління, що обмеження індивідуальних прав все більшою мірою і все частіше буде визнаватися законним та раціональним задля забезпечення прав певної соціальної спільноти, людства у цілому тощо. Наслідком цього може стати певного роду глобальний тоталітаризм, коли кожен індивідуум потрапить під колективний контроль (який буде фактично здійснюватися на користь певних осіб чи груп, що мають щодо цього особисті, як правило матеріальні, інтереси), при цьому можливість такого індивідуума відстоювати свої індивідуальні права буде усунута під приводом загального інтересу.

Слід зазначити, що події, пов'язані із пандемією коронавірусу, яка почалася у 2020 році, значною мірою посилили такого роду побоювання та показали реальну наявність технічних можливостей для встановлення такого контролю, а також виправдання

обмежень (не завжди продуманих, раціональних та результативних) прав людини потребами запобігти розповсюдженню хвороби. При цьому саме глобальний характер цієї проблеми обумовив і глобальний підхід до обмежень прав людини, за якого різні країни, як правило, повторювали на національному рівні підходи, що практикувалися у інших державах, часто без їх належних аналізу, оцінки та осмислення.

Ці питання мають важливе значення для формування глибокого та різнобічного уявлення про практику та теорію правової держави, і стосуються, окрім усього іншого, характеру відносин між окремим індивідом як членом суспільства та суспільством як цілісним утворенням. Вирішення питання щодо співвідношення індивідуальних та колективних прав безпосередньо залежить від характеру держави, у якій він вирішується. При цьому слід зазначити, що і в рамках правових держав підхід до забезпечення колективних прав може суттєво різнитися. Якщо, наприклад, для країн ЄС характерною є посилена увага до цих прав, включаючи право розвитку соціальних груп та спільнот, то у США цьому приділяється значно менша увага. Це пояснюється тим, що американське суспільство із самого початку побудовано на засадах індивідуалізму, де індивідуальні права мали та мають до цього часу найвищий пріоритет. Відповідно, розвитку соціальних прошарків увага приділяється значно менша, аніж це має місце в європейських країнах. Наслідком цього є, з одного боку, найвищі можливості для індивідуальної самореалізації, що забезпечили США лідируюче місце у глобальній економіці, технологічну першість, найвищий рівень інноваційності, а з іншого – існування цілих соціальних груп, виключених не лише із політичного, а й із соціального та економічного життя [6]. Останнє створює живильне середовище для різного роду соціальних девіацій, організованої злочинності, радикальних рухів, націлених на руйнацію держави та суспільства у цілому. Іншого підходу дотримуються країни ЄС, де індивідуалізм намагаються органічно поєднати із колективізмом, а індивідуалізація особи розглядається як її відносна автономність, що має доповнювати її соціалізацію, усвідомлення особою значення суспільства для неї, сприйняття суспільних інтересів, цінностей та норм [7].

Як бачимо, проблема співвідношення між індивідуальними та колективними правами та інтересами ще досить далека від вирішення навіть у економічно розвинутих правових державах сучасності.

Колективні права третього покоління мають розглядатися не як феномен, що протистоїть індивідуальним правам, а як їх доповнення. Досить загальним у сучасному світі є усвідомлення того, що колективні права не мають ігнорувати індивідуальних прав людини, суперечити їм чи подавляти їх. Якщо це має місце, то цілі, що об'єднують таку спільноту є антигуманними та протиправними за своєю сутністю. Отже, колективні права не можуть ставитися вище за індивідуальні, вони мають гармонізуватися із останніми, а не навпаки. Колективні права мають сприяти більш повній реалізації індивідуальних прав, а останні формуватимуть базис для перших [8].

На сучасному етапі, реалізація колективних прав передбачає, що лише держави є первинними суб'єктами міжнародних відносин і лише вони можуть представляти свої суспільства, а також і нести відповідальність за реалізацію колективних прав в межах своїх юрисдикцій.

Отже, усвідомлення колективних прав є прямим наслідком процесу глобалізації, що, таким чином, радикально вплинув на теорію прав людини, викликав необхідність її переосмислення. Це стосується і корегування уявлення про механізми забезпечення та захисту прав людини з боку правової держави.

Якщо у концепції прав людини першого покоління особа протистояла державі, а в рамках концепції другого покоління таких прав держава виступала стороною, покликаною захищати та забезпечувати ці права, то в умовах глобалізації ситуація

суттєво ускладнилася. Це обумовлено появою на світовій арені недержавних суб'єктів, що можуть становити для індивідуума чи нації не меншу загрозу, аніж ворожі держави, нівелюванні розмежування між загрозами державного та недержавного походження, а також появою широкого кола захисників прав людини у вигляді неурядових організацій а також наддержавних установ. До останніх, зокрема, відноситься Європейський суд з прав людини, Міжнародний суд ООН, Міжнародний кримінальний суд, Суд Європейського Союзу та інші установи, що діють під егідою ООН, ЄС та Ради Європи. Зазначені чинники суттєво змінюють сам підхід до захисту прав людини. Ідея можливості та допустимості порушення державного суверенітету у разі системного порушення прав людини у певній країні не сприймається як щось немислиме [9, 10]. Отже, за сучасних умов глобалізації забезпечення прав та свобод людини асоціюється вже не лише із державними чинниками, а й із наднаціональними інститутами та процесами.

Водночас із цим слід визнати, що глобалізація на сучасному етапі не здатна повною мірою вирішити проблеми соціальної та економічної рівності людей; досить часто вона не лише консервує такі проблеми, сприяючи і фактичній політичній та правовій нерівності, робить ці проблеми ще гострішими [11, 12]. Причиною цього є і те, що значні регіони планети виявляються виключеними із процесів глобалізації, загального людського розвитку.

Процеси глобалізації потенційно несуть у собі значні позитивні для розвитку людства можливості. Вже на сучасному етапі завдяки ним цілим регіонам вдалося вийти на принципово вищий рівень розвитку, подолати голод та бідність, забезпечити вищий рівень освіти та охорони здоров'я для своїх громадян. Глобалізація винесла питання прав людини, а так само і правової держави, верховенства права, на загальносвітовий порядок денний, надавши їм небаченого до цього часу значення. Результатом цього має бути загальносвітова інтеграція в різних сферах життя суспільства, економіки та політики, усвідомлення єдності всім людством, формування єдиного світового соціуму, об'єднання зусиль усіх держав світу для вирішення спільних проблем, у тому числі і пов'язаних з розвитком та удосконаленням прав людини.

Висновки

Узагальнюючи викладене, можна виділити наступні тенденції у розвитку прав людини під впливом процесів глобалізації:

- інтернаціоналізація прав людини, що знайшла свій вираз у офіційному визнанні та документальному оформленні на рівні ООН прав людини як загальнолюдської цінності;
- конкуренція регіональних систем захисту прав людини, зокрема європейської та американської, результатом чого має стати подальший розвиток цієї концепції, усунення наявних суперечностей між індивідуальними та колективними правами та інтересами;
- випереджуючий розвиток колективних прав людини по відношенню до індивідуальних;
- розширення міжнародного контролю за дотриманням прав людини, що проявляється у створенні міжнародних судових органів, а також транснаціоналізації діяльності неурядових організацій – інститутів, що діють незалежно один від одного, але функціонально становлять собою єдину систему, яка функціонує на регіональному та глобальному рівнях;
- розширення (значною мірою, потенційне) вимог щодо дотримання прав людини на транснаціональні суб'єкти, зокрема, інститути приватного сектору [13];

- широка інтеграція питань дотримання прав людини у міжнародну політику сучасних демократичних держав, що проявляється і у обмеженнях на співробітництво із державами, у т.ч. і на рівні окремих інститутів, які визнаються нездатними забезпечити дотримання прав людини в межах власної юрисдикції.

Список використаних джерел

1. Глухарева Л. И. Современные проблемы теории прав человека. М.: Логос, 2004, 74 с.
2. Права человека: итоги века, тенденции, перспективы / Отв. ред.: Лукашева Е.А. - М.: Норма, 2002. 448 с.
3. Carpizo J. Current Tendencies of Human Rights. California Western International Law Journal, Vol. 23, No. 2 [1993], Art. 4., P. 373 - 381.
4. Berting J. Human Rights in a Pluralist World: Individuals and Collectivities. N.Y., 1990. P. 3-6.
5. Tavis L. Power and Responsibility: Multinational Managers and Developing Country Concerns. N.Y., 3. 427-430.
6. Alston Ph. Making Space for New Human Rights: The Case of Right to Development. Harvard Humanitation Rights Year Book. 1988. P. 3-20.
7. Marks S. The Human Right to Development: Between Rhetoric and Reality. Harvard Rights Journal. 2004. Vol. 17. P. 167.
8. Freeman M. Are there Collective Human Rights? // Political Studies. 1995. Vol. XLIII. P. 34-35.
9. Keren M., Sylvan D. (eds.). International Intervention. Sovereignty Versus Responsibility. L., 2002. P. 59-62.
10. Holzgrefe J., Keohane R. (eds.). Humanitarian Intervention. Ethical, Legal and Political Dilemmas. Camb., 2003. P. 1-3.
11. Copeland D. Globalization, Enterprise and Governance // International Journal. 1997-1998. № 1. P. 18-23.
12. Twining W. Globalization and Legal Theory. L., 2000. P. 10-54.
13. Campbell T., Miller S. (eds.). Human Rights and the Moral Responsibilities of Corporate and Public Sector Organization. L., 2004. P. 11.